

І н ф о р м а ц і й н е з а к о н о д а в с т в о

УДК 340.113

ГЛАДКІВСЬКА О.В., кандидат фізико-математичних наук,
старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник НДІ інформатики і права
Національної академії правових наук України

ВИМОГИ ДО НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Анотація. Про вимоги до термінів, використовуваних у законодавстві.

Ключові слова: термінологія, ознаки терміна, вимоги до терміна, юридичний термін, нормативно-правовий акт.

Аннотация. О требованиях к терминам, используемых в законодательстве.

Ключевые слова: терминология, признаки термина, требования к термину, юридический термин, нормативно-правовой акт.

Summary. About the requirements to the terms, used in the legislation.

Keywords: terminology, indication of a term, requirements for a term, legal term, legal act.

Постановка проблеми. Головною одиницею термінології (найменшою її складовою частиною) є слово, тому концепція слова-терміна займає в термінології найважливіше місце: “саме терміни несуть основне смислове навантаження у спеціальному тексті. Досить згадати, що інформаційна характеристика документа, ті координати, за якими його слід шукати в безмежному морі інформації і які представлені в пошуковому образі даного документа – це набір ключових слів (читай – термінів), що виражають поняття описуваної предметної області” [1].

Що стосується юридичної термінології, то вона є особливою завдяки своїй універсальності, адже будь-яка суспільна діяльність тісно пов’язана з правом та законодавством. Чітке визначення та однозначне тлумачення юридичних термінів є надзвичайно важливою умовою становлення правової держави, сприяє вдосконаленню законопроектної діяльності, ефективній реалізації законодавчих актів, створює умови для їх упорядкування та систематизації законодавства. Щоб виконувати свої функції, термін має задовольняти вимоги, що науково обґрунтовані та законодавчо закріплені.

Як свідчить практика законопроекування, проблеми формулювання термінологічних вимог, впорядкування термінологічного апарату не можна вважати вичерпними. Так, до прикладу, Ткачук А. вважає, що неналежна увага, яка надається нині питанню термінології та нормативних дефініцій в українському законодавстві, має історичне підґрунтя, і називає такі основні питання, що виникають у зв’язку із застосуванням термінології в законодавстві [2, с. 219]:

- які загальні вимоги висувуються до юридичної термінології?
- коли потрібно надавати визначення юридичному терміну?
- у яких законодавчих актах слід розташовувати нормативні визначення?
- яким вимогам має відповідати нормативне визначення?

Отже, дослідження вимог (характеристик) до термінів, використовуваних у законодавстві, досі залишається актуальним питанням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основні правила нормотворчої техніки, вимоги до структури актів, мови, термінології, формулювань, критерії, за якими можливо неупереджено оцінювати рівень якості підготовлених проектів нормативно-правових актів, сформульовано у навчальному посібнику “Законодавча техніка” [2] Ткачука А., в науково-практичному виданні “Правотворчість: теоретичні та логічні засади” [3] Ковальського В.С. й Козінцева І.П. та в ін. Поряд з загальнотеоретичними питаннями законодавчої техніки предметом спеціальних наукових досліджень є питання основних вимог щодо юридичної термінології нормативно-правових актів. В рамках даного дослідження слід згадати науковців К. Авербуха, Н. Артикуцу, Л. Бесєдну, М. Гінзбурга, С. Гриньова, А. Фогель та ін.

Метою статті є визначення загальних вимог, що висуваються до юридичної термінології.

Виклад основних положень. Як зауважує Ткачук А., “вже саме визначення юридичного терміна передбачає деякі вимоги до нього: відповідність змісту юридичного терміна правовому визначенню, однозначність юридичного терміна, функціональна стійкість” [2, с. 220]. Мається на увазі наступне визначення: “юридичний (правовий) термін – це слово (або словосполучення), що уніфіковано використовується у сфері правових відносин, має визначення, вирізняється заданою моносемічністю (тобто строгою змістовною визначеністю, однозначністю), функціональною стійкістю” [4].

Гриньов С.В. вважає, що за розгляду питання про вимоги, що пред’являються до терміна, необхідно уточнити, що вимоги – це є по суті сукупність характеристик, якими повинен володіти “ідеальний” термін [5]. Визначаючи найістотніші ознаки терміна, Артикуца Н.В. також зазначає, що їх слід розглядати і як вимоги до термінів загалом [4]. Переважно лінгвісти говорять про ознаки терміна, а термінологи – про вимоги до нього.

Фогель А.Б. в статті [6] надає перелік найбільш загальних властивостей терміна в рамках проаналізованих робіт таких авторів, як: Д. Лотте, О. Реформатського, Я. Климовицького, О. Толікіної, Н. Котелової, А. Коваль, Е. Алянської, М. Комлева, І. Арнольд та Р. Іваницького. Автор, на основі даних наведеної нижче Таблиці 1, зробила висновок, що “більшість фахівців вважають невід’ємними атрибутами терміна системність, точність, однозначність, стилістичну нейтральність та вмотивованість”. Однак зауважує, “що дія цих критеріїв корелюється фактором часу й фактом існування цієї лексичної одиниці в рамках однієї терміносистеми”.

Так як загальні вимоги до термінів справедливі і для термінів юридичних, проаналізуємо національні стандарти на терміни.

До 2010 р. основні правила слововживання й використання українських термінів на державному рівні встановлювались в ДСТУ-3966-2000 “Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять” [7]. На підставі набутого досвіду впровадження ДСТУ 3966-2000 М. Гінзбург, С. Левіна, І. Требульова розглянули основні принципові вимоги цього стандарту, сформулювали проблеми, пов’язані з впровадженням цих вимог у термінологічну діяльність, труднощі, які виникають у процесі їх виконання, та заходи, які треба вжити для їх подолання [8]. І хоча ДСТУ 3966-2000 вже не є чинним, ці дослідження заслуговують на увагу.

З 1 липня 2010 р. діє національний стандарт ДСТУ 3966:2009 “Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять”, у якому в Додатку Г (“Вимоги до терміна”) вказано, що “основою будь-якої фахової мови є терміни, які мають однозначно й чітко позначати певне поняття в конкретній предметній сфері”. За структурою розрізняють прості терміни, складні терміни, терміни-

словосполуки та терміни-символослово. Щоб виконувати свої функції, термін має задовольняти такі вимоги: системність, відповідність лексичного значення терміна позначеному ним поняттю, однозначна відповідність терміна поняттю, раціональна стислість, стилістична нейтральність, словотворча (дериваційна) здатність, мовна правильність, переважність рідної мови, згармонізованість, наявність визначення поняття [9, с. 13].

Таблиця 1

Основні характеристики терміна [6, с. 199]

ШБ автора наукової праці		Д. Лотте	О. Реформатський	Я. Климовицький	О. Толкіна	Н. Котєлова	А. Коваль	Е. Алянська	М. Комлєв	І. Арнольд	Р. Іваницький
Рік видання наукової праці		1931	1961	1969	1970	1970	1970	1981	1987	1991	1995
Властивості терміна	системність	+	+		+	+	+	+	+	+	+
	незалежність від контексту	+	+					+			
	однозначність	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	точність	+			+			+	+		+
	стислість	+						+	+	+	
	значення = поняття				+						
	стилістична нейтральність		+		+		+		+		+
	конвенціональність						+				
	вмотивованість							+	+	+	+
	понятійність								+		
	віднесеність до певної тематичної групи								+		
	простота									+	
	номінативність										+
	наявність дефініції						+				+
функціональність								+			

Міжнародна організація із стандартизації ISO в 2009 р. видала нову (третю) редакцію стандарту ISO 704:2009 [10], у якому подано загальні принципи і методи термінологічної роботи, що не залежать від особливостей конкретних мов.

Гінзбург М.Д. у науковій статті [11] стверджує, що вимоги до терміна як елемента терміносистеми, застандартизовані в ДСТУ 3966:2009, відповідають основним положенням міжнародного стандарту ISO 704:2009. На його думку, слід враховувати, що “термін має двоїсту природу: з одного боку, це позначення певного поняття, і як елемент терміносистеми досліджуваної предметної сфери він мусить відповідати певним вимогам до змісту і форми (лівий стовпчик Таблиці 2), а з другого, це слово (словосполука) певної природної мови, на яке (яку) поширюються її норми. Зважаючи на це, у п. 7.4.2.7 міжнародного стандарту ISO 704:2009 сформульовано вимогу мовної

правильності терміна (англ. linguistic correctness): терміни “мають узгоджуватися з морфологічними, синтаксичними і фонологічними нормами розглядуваної мови” – ці норми деталізовано у правому стовпчику Таблиці 2.” Ці вимоги є результатом узагальнення та осмислення досвіду термінотворення в різних предметних сферах, який є предметом досліджування міждисциплінарної науки – термінознавства.

Таблиця 2

Вимоги до термінів [11]

Вимоги до терміна як елемента терміносистеми	Норми літературної мови, яким має відповідати термін як лексична одиниця національної мови
<ul style="list-style-type: none"> - системність (consistency); - відповідність лексичного значення терміна позначеному ним поняттю (transparency); - однозначна відповідність терміна поняттю (appropriateness); - раціональна стислість (linguistic economy); - стилістична нейтральність (appropriateness); - словотворча (дериваційна) здатність (derivability and compoundability); - переважність рідної мови (preference for native language); - згармонізованість термінів (тобто міжпредметна та міжмовна узгодженість назв одного або близьких понять); - наявність визначення поняття. 	<ul style="list-style-type: none"> - фонетичні щодо вимови та наголошення; - лексичні щодо уживання слів і словосполук у властивих їм звуковій і графічній формі та значенні; - морфологічні щодо поєднання морфем у слова, щодо словозміни самостійних частин мови; - синтаксичні щодо узгодження, керування, прилягання слів, щодо побудови словосполук і речень; - стилістичні щодо вживання в тому чи іншому функційному стилі (підстилі) властивих йому мовних засобів; - орфографічні щодо правил написання слів.

Юридична практика виробила науково обґрунтовані та апробовані вимоги (характеристики) до термінів, використовуваних в законодавстві [12]:

- точність і наявність дефініції: кожний термін повинен мати визначення, яке якнайповніше й найточніше передає суть позначеного ним поняття, чітко його окреслюючи та обмежуючи;
- системність: кожний термін повинен входити до певної терміносистеми, в межах якої він має конкретне термінологічне значення і відношення з іншими, пов’язаними з ним термінами;
- тенденція до однозначності: в межах своєї терміносистеми термін повинен позначати тільки одне поняття, щоб уникнути багатозначності та омонімії;
- вживання слів і виразів у вужчому або спеціальному значенні в порівнянні з їх значенням при вживанні в загальнолітературній мові;
- стислість (лаконізм) і економічність законодавчого стилю: термін повинен мати раціональну довжину, але слід зауважити, що беззастережне слідування вимозі стислості може призвести до порушення норм мови;
- дериваційна здатність: можливість утворювати похідні на основі наявного терміна за участю одиниць нижчого рівня (суфіксів, префіксів, флексій);
- мовна правильність: забезпечення внутрішньомовної гармонії термінології із загальною структурою національної мови;

- нейтральність: відсутність емоційно-експресивного забарвлення;
- стабільність і стійкість термінології.

Незважаючи на чітко окреслені вимоги, на практиці не завжди вдається їх дотримуватись. Існують наступні проблеми, пов'язані із застосуванням термінології в текстах нормативно-правових актів [12]:

- відсутність логічного і послідовного формування понятійного апарату чинного законодавства;
- наявність неузгодженості в застосуванні термінів законодавцями;
- відсутність однозначності (єдності) у використанні нормативно-правових термінів, особливо в текстах нормативно-правових актів, прийнятих на різних рівнях правотворчої діяльності, які знаходяться між собою у ієрархічному зв'язку (закон – підзаконний акт): наявність в нормативно-правових актах різних визначень одних і тих же понять створює певні складнощі для тлумачення та практичної реалізації закладених в них норм;
- наявність неточностей у визначенні термінів: деякі терміни не отримують чіткої дефініції у нормативно-правових актах, або наявні визначення недостатньо адекватно відображають зміст відповідного юридичного поняття;
- наявність синонімії: позначення одного правового явища різними термінами, з різним смисловим навантаженням, що ускладнює адекватне розуміння змісту нормативно-правового акту;
- випадки полісемії та омонімії термінів: наявність у терміна декількох зв'язаних між собою значень у випадку полісемії або графічний і фонетичний збіг термінів, що виражають різні, ніяк не зв'язані між собою поняття, у випадку омонімії можуть привести до різного інтерпретування термінів і вносити плутанину в їх з'ясування;
- випадки використання в якості термінів слів з яскраво вираженим експресивним і емоційним забарвленням: стилістична нейтральність мови законодавства зумовлює так звану “холодність тону” – офіційність і нормативність стилю, відмову від прийомів риторичного посилення або ослаблення експресії;
- надмірне вживання термінів іншомовного походження, особливо русизмів (названих С. Караванським “совєтизмами” [13, с. 6]): унормувати термінологію сучасного українського законодавства можна шляхом відродження української мови загалом;
- застосування лінгвістично і стилістично неправильних, немилозвучних термінів: необхідно дотримуватися внутрішньомовної гармонії термінології в текстах нормативно-правових актів.

На сьогодні термінологічні прийоми юридичної техніки регламентують такі підзаконні нормативно-правові акти: методичні рекомендації Апарату Верховної Ради України “Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки” [14], “Правила підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України” [15], затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 6 вересня 2005 року № 870; Регламент Кабінету Міністрів України [16], затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 року № 950 та ін.

В методичних рекомендаціях Апарату Верховної Ради України стосовно мови і термінології законопроектів вказано наступне: “Текст законопроекту має викладатися стисло, державною діловою мовою, за змогою, короткими фразами. Не варто застосовувати вислови з багатьма підрядними реченнями. Особливу увагу необхідно звертати на точність термінології. Визначення термінів повинно відповідати їх змісту, що міститься в офіційній діловій мові, спеціальних науках та чинному законодавстві, а

також має бути однаковим у всьому тексті закону. Якщо термінологія закону не відповідає загальнозживаному її розумінню і обмежується лише певним законом, то у проекті дається відповідне застереження”.

У Правилах підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України (“Загальні положення”, п. 2) вказується, що під час підготовки тексту проекту акта слід дотримуватися таких принципів:

- логічна послідовність. Полягає у логічному зв'язку усіх компонентів проекту акта, чітко виявлених причинно-наслідкових зв'язках між повідомлюваними діями (фактами) – як у межах одного речення, так і в межах усього акта;

- належна ясність викладу, точність опису. Базується на правильному та професійно грамотному доборі слів і словосполучень (термінів), точності, лаконічності і водночас доступності мови актів;

- свобода від суперечностей. Виявляється, зокрема, у тому, що обрані слова (словосполучення) належать до різних сфер мовлення. Неприпустима в актах суперечність смислового плану, коли наведені в тексті норми не узгоджуються одна з однією або взаємно виключаються, а також використання розмовної лексики, русизмів. Слід уникати вузькогалузевого професіоналізму;

- лаконічність. Досягається шляхом попереднього обдумування змісту проекту акта, складення плану, оптимальної заміни складних речень простими, а також уникання дієприкметникових і дієприслівникових зворотів в значній кількості;

- правильність компонування проекту акта. Кожен аспект порушеного питання повинен зайняти певне місце в логічній структурі проекту акта та не збігатися з іншим аспектом. Недотримання цієї умови призводить до розтягнутості, великого вступу, складних мотивувань, повторів;

- нормативність мовних засобів офіційно-ділового стилю. Мова актів повинна відповідати сучасним правописним нормам. Слід вживати слова (терміни) у значеннях, закріплених за ними словником.

У названих вище Правилах (п. 4) дається визначення нормопроектувальної техніки, перелічено її основні елементи, серед яких, зокрема, правила і прийоми викладення нормативних положень з обов'язковим дотриманням вимог щодо уніфікації термінології та мовного оформлення. Вказуються також вимоги, яким повинен відповідати проект акта (п. 5).

Згідно п. 12 “Правил підготовки проектів технічних регламентів, розроблених на основі актів законодавства Європейського Союзу, які затверджуються Кабінетом Міністрів України”, проекти технічних регламентів розробляються з додержанням таких вимог [17]:

1) стосовно термінології:

наводяться всі визначення термінів, які встановлені в базовому акті законодавства ЄС, крім визначень тих термінів, що не вживаються у проекті технічного регламенту. Якщо термін, визначення якого міститься в базовому акті законодавства ЄС, також визначено в законі чи акті Президента України або Кабінету Міністрів України, у проекті технічного регламенту посилання на такий закон або акт не робиться;

нормативні положення, що містяться у визначеннях термінів у базовому акті законодавства ЄС, замість включення до відповідних визначень термінів включаються до тексту тих структурних одиниць проекту технічного регламенту, яких ці положення безпосередньо стосуються;

у разі потреби допускається визначення терміна, яке відсутнє в базовому акті законодавства ЄС, якщо цей термін вживається у проекті технічного регламенту та не визначений в законі чи акті Президента України або Кабінету Міністрів України;

терміни, вжиті в базовому акті законодавства ЄС, у яких використовуються поняття, що не застосовуються в законодавстві України, замінюються термінами, у яких використовуються аналогічні за змістом поняття;

2) стосовно стилю і викладу:

у проекті технічного регламенту норми викладаються в тій самій послідовності, що і в базовому акті законодавства ЄС;

виклад тексту проекту технічного регламенту повинен відповідати викладу тексту базового акта законодавства ЄС з урахуванням норм офіційно-ділового стилю сучасної української мови;

уживаються, крім усталених скорочень, також умовні скорочення (у тому числі аббревіатури), що використовуються в базовому акті законодавства ЄС. Вживання скорочень допускається лише після наведення повних форм відповідних термінів (назв).

Навряд чи можливо дотриматись всіх вимог до термінів, використовуваних в законодавстві, одночасно щодо окремо взятого терміна. І, тим не менше, вони мають велике значення при систематизації та впорядкуванні термінологій, при класифікації термінів. Як вказує Авербух К.Я., на більшість з вимог до терміна можна орієнтуватися, як на свого роду еталон, досягнення якого проблематично, але прагнути до якого слід [1].

На нашу думку, застосування перелічених національних стандартів й методичних приписів щодо термінології, а також дотримання науково обґрунтованих та апробованих вимог (характеристик) до термінів достатньо для підвищення рівня розроблених проектів нормативно-правових актів.

Висновки.

Проведений аналіз наукових публікацій за темою дослідження, національних стандартів на терміни, а також методичних приписів щодо вимог до нормативно-правової термінології, дозволяє стверджувати:

- проблеми у використанні нормативно-правової термінології набувають особливого значення у зв'язку із збільшенням ролі інформаційних технологій у всіх видах юридичної практики, широким використанням довідково-правових систем, електронних термінологічних словників, що вимагають відповідності нормативно-правових термінів певним нормам;

- на часі створення несуперечливої системи термінів чинного українського законодавства, адже схема впорядкування термінології передбачає спочатку виявлення системи понять, а після цього – розроблення впорядкованої системи термінів (визначення її меж, структурних особливостей, повноти значень).

- фахівець, якого залучено для розроблення проектів нормативно-правових актів, має звертати особливу увагу на термінологію законодавчого акта, забезпечивши чітке розуміння термінології, що застосовується не лише на етапі написання проекту закону, а й на всіх подальших етапах його застосування;

- суб'єкти нормотворчості мають приділяти особливу увагу питанням термінології в законодавстві, активно співпрацюючи з лінгвістами та юристами.

Подальші дослідження будуть спрямовані на аналіз та розроблення пропозицій щодо впорядкування термінології за підготовки проектів нормативно-правових актів.

Використана література

1. Авербух К.Я. Общая теория термина: комплексно-вариологический подход : дис. на соискание науч. степени д-ра филолог. наук : 10.02.19 / Константин Яковлевич Авербух. – Иваново, 2005. – 324 с.

2. Ткачук А. Законодавча техніка : навч. посіб. / А. Ткачук. – К : ІКЦ “Легальний статус”, 2011. – 268 с.
3. Ковальський В.С. Правотворчість : теоретичні та логічні засади / В.С. Ковальський, І.П. Козінцев. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 192 с. – Режим доступу : <http://lawdiss.org.ua/books/a1327.doc.html>
4. Артикуца Н.В. Законодавчі терміни та їх визначення // Наукові записки. – Т. 90 : Юридичні науки. – (Нац. ун-т “Києво-Могилянська академія). – К. : Пульсари, 2009. – С. 39-44.
5. Гринёв С.В. Введение в терминоведение / С.В. Гринёв. – М. : Московский лицей, 1993. – 309 с.
6. Фогель А.Б. К вопросу об определении понятий “термин” и “терминология” (на материале автомобильной терминосистемы) // Вісник Запорізького державного університету : Філологічні науки. – 2000. – № 1. – С. 198-203. – Режим доступу : http://visnykznu.org/visnyk_ua/arh/t_visn_2000/2000fil1.html
7. Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять ДСТУ 3966-2000. – (Чинний від 2001-01-01 [2010-07-01]). – К. : Держстандарт України, 2000. – 32 с. – (Державний стандарт України).
8. Гінзбург М., Левіна С., Требульова І. Досвід та впровадження ДСТУ 3966-2000 в термінологічну діяльність // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. – Серія “Проблеми української термінології”. – 2002. – № 453. – С. 183-189. – Режим доступу : http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk453/TK_wisnyk453_hinzburh.htm
9. Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять : ДСТУ 3966:2009. – (На заміну ДСТУ 3966-2000 ; чинний від 2010-07-01). – К. : Держспоживстандарт України, 2010. – IV, 31 с. – (Державний стандарт України).
10. Terminology work – Principles and methods : ISO 704:2009. – 65 р. – Режим доступу : http://www.iso.org/iso/catalogue_detail.htm?csnumber=38109
11. Гінзбург М.Д. Термінологічне забезпечення наукової, навчальної та виробничої діяльності зі світлотехніки // Світлотехніка та електроенергетика. – 2011. – № 4. – С. 14-29. – Режим доступу : <http://eprints.kname.edu.ua/25313/1/14-29.pdf>
12. Беседна Л.Л. До проблем впорядкування термінології законодавства // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2011. – № 4(7). – С. 162-167.
13. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – К. : Українська книга, 2000. – 480 с. – Режим доступу : http://xn----7sbb0bq0aj7b.in.ua/_ld/9/996_praktichnij_slo.pdf
14. Практика законотворення 01. Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки : методичні рекомендації ; заг. ред. та упоряд. Крижанівський В.П. – [4-е вид., випр. і доп.]. – К. : ФОП Москаленко О.М., 2014. – 44 с. – Режим доступу : <http://radarogram.org/sites/default/files/publications/rules.pdf>
15. Правила підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.11.05 р. № 870. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/870-2005-%D0%BF>
16. Регламент Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.07 р. № 950 ; у ред. Постанови Кабінету Міністрів України від 09.11.11 р. № 1156). – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF/page>
17. Правила підготовки проектів технічних регламентів, розроблених на основі актів законодавства Європейського Союзу, які затверджуються Кабінетом Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.06.12 р. № 708. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/708-2012-%D0%BF/paran10#n10>